

צידת בעל-חיים בשבת

הרב משה אודס

האם מותר להניח ארגז על גבי צב המתהלך בחצר כדי שיהיה מזומן לאדם למוצאי שבת? כדי לענות על שאלה זו עלינו לעיין בסוגיות השונות ובדברי הפוסקים - מהי הגדרת מלאכת צידה, והאם צידת בעל-חיים שאינו בורח במהירות חשובה כצידה.

1. הקדמה
2. פריסת מחצלת על-גבי כוורת
3. מחלוקת חכמים ורבי יהודה בצידת צבי וציפור
4. סגירת קופסא שמצויות בה זבובים
5. צידת דבר שאין במינו ניצוד
6. צידת אווזים ותרנגולים
7. סיכום ביניים
8. מחלוקת התוס' יוט והמגא בעמד הראשון והלך לו
9. פסקי המהריט צהלון
10. הכנסת צבי לחצר בעלת שני
11. סיכום

1. הקדמה

בשאלה זו יש לדון בגדר מלאכת צידה, האם גדר המלאכה הינו מצד זימונו של בעל-החיים לצורכי האדם או מצד הגבלת חירותו של בעל-החיים.

מצד זימונו של בעל-החיים לצורכי האדם, הרי שהצב המהלך לאט איננו מחוסר צידה ולכן מותר להניח עליו קופסא לשומרו למוצאי שבת, וכדומה לגמרא: "נכנסה לו ציפור תחת כנפיו, יושב ומשמרו עד שתחשך"¹.

אך מצד הגבלת חירות בעל-החיים פשוט שיש לאסור להניח על הצב קופסא כיוון שעל-ידי זה חש הצב שחירותו הוגבלה.

אנו נבחן התלבטות זו מתוך סוגיות הש"ס ומחלוקות הפוסקים².

¹ שבת קז ע"א

² ומעין התלבטות זו מצאנו בביה"ל לסע' ב (ד"ה או חולה) אליבא דרש"י שפירש שצבי שחולה מחמת "אובצנא" פטור היינו עייפות כיוון שאיננו מחוסר צידה: "איך הדין אם רדף אחרי איזו חיה או עוף כדי לצודו"

2. פריסת מחצלת על-גבי כוורת

מובא בכרייתא:

פורסין מחצלת על-גבי כוורת דבורים בשבת.

בצה לו ע"א

ובגמרא העמידוה כרבי יהודה: "והכא במאי עסקינן? דאית ביה כווי", ועל-ידי זה אינו עובר משום צידה כשמכסה את הכוורת במחצלת.

והקשו התוספות, דמשמע דרבי שמעון מתיר פריסת מחצלת אע"פ שסותם את כל החלונות, "ותימא דהא מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות והכא ודאי הם ניצודות?!"

ותירצו:

ופירש הר"ר רבי משה מאיברא, דלרבי שמעון נמי מיירי שיש חור קמץ בכוורת אך אינו נראה ואם כן לא הווי פסיק רישיה ולא ימות ולרבי שמעון מותר. ורבי יהודה דאמר אפילו דבר שאינו מתכוון, בעי חור גדול שהיה נראה לדבורים לצאת מן הכוורת.

שם ר"ה אלא אימא

אילו סבור היה רבי שמעון שמלאכת צידה מוגדרת מצד הגבלת חירותו של בעל-החיים, היה צריך לאסור פריסת מחצלת כשיש בכוורת חור קטן שאיננו נראה לדבורים, שכן על-ידי זה הוגבלה חירותן. אלא ודאי צריך לומר, שגדר המלאכה הוא מצד זימון הדבורה לאדם, וכיוון שאין כוונתו לצוד את הדבורה אלא רק לכסות את הכוורת, ולא הווי פסיק רישיה שתהיה ניצודה, כיוון שיש בכוורת נקב - אין בפריסת המחצלת משום צידה.

את דעת רבי יהודה, דאינו מתיר אלא בנקב גדול הנראה לדבורים, אפשר לבאר בשתי דרכים:

א. ס"ל כר"ש, שגדר צידה הוא מצד זימונו לצורכי האדם, אלא שאוסר בדבר שאינו מתכוון, דהיינו שייתכן ויצטרך האדם לדבורים שבכוורת ועל-ידי פריסת המחצלת הדבורה עלולה להיות ניצודה, כיוון שאיננה רואה את הפתח (וכך מורה פשוט לשונם של התוספות).

ב. פליג אר"ש, וס"ל שגדר מלאכת צידה מצד הגבלת חירותו של בעל-החיים, ולכן אע"פ שלא נתכוון לצוד את הדבורה, ואף יש לה אפשרות לברוח דרך הנקב, מכל מקום, כל שאין הנקב נראה לדבורים חשוכות הן ניצודות, וחייב.

עד שעשהו עייף שאינו יכול לזוז ממקומו... אם חייב עבור זה גם משום צידה אף שלא תפסו בידו או אפשר אין דרך צידה בכך, דדרך צידה ליטלה אחר שצדה ולהכניסה למקום משומר".
מחד גיסא הביא לשלילת חירות בעל-החיים על-ידי הרדיפה אחריו עד שנתעייף, אך מאידך גיסא לא לקח את בעל-החיים העייף לשימוש אלא הניחו חסר כוח, ונמצא שעל-ידי הרדיפה לא זימן את בעל-החיים לצרכיו.

3. מחלוקת חכמים ורבי יהודה בצידת צבי וציפור

א. צידת ציפור דרור לבית

נאמר במשנה:

לא נחלקו רבי יהודה וחכמים שאין הציפור ניצודת אלא כשמוכנסת לתוך מגדל קטן אבל לתוך בית גדול לא הווי ניצודת ופמור.

שבת ק"א

ובגמרא מועמדת המשנה בציפור דרור - "לפי שאינה מקבלת מרות"³. ופרש"י: "שדרכה לדרור בבית כבשדה ונשמטת מזוית לזוית"⁴. אולם שאר ציפורים ניצודות בהכנסתן לתוך הבית, כיוון ששוב אינן נשמטות מהאדם.

ב. קושיית האחרונים על-פירוש רש"י

רש"י על המשנה פירש:

הצד ציפור עד שהכניסו למגדל... אבל אם הכניסו לבית אינו ניצוד בכך שיצא לו דרך החלונות".

שם ק"א

ותמה הרש"ש: "צ"ע דמוכח בגמרא דהטעם משום דמשתמיט", ע"ש.

וכן תמה הב"ח:

ואיכא לתמוה כמה שפרש"י... משמע דהיכא דסתומין החלונות בעששית, שאי אפשר לו שיצא דרך החלונות, אית בו משום צידה. וזה היפך הסוגיה, דמשמע דהטעם הוא דבבית קשה הוא לתופסו לעוף לפיכך אינו חייב עליו אם הכניסו לבית!

ב"ח ריש ס' שמו

ג. תירוץ הב"ח

ותירץ הב"ח שם, שרבי יהודה וחכמים נחלקו בצידת צבי לחצר, לגינה ולכיכרים, דלרבי יהודה - פטור, ולא חשיב ניצוד "משום דאפשר לו לברוח".

וביאר האבני נזר⁵ - "כיוון שאין מקורה, לפעמים בורחת החיה על-ידי שמיסרך בכתלים", ולפיכך אין החיה מרגישה ניצודה, כיוון שהיא יודעת שיש לה אפשרות לברוח כל זמן שלא יתברר לה שהכתלים גבוהים מדי לבריחה. אבל לחכמים חייב, כיוון שעל-ידי הכנסת הצבי לשטח מוקף כתלים נעשה הוא זמין יותר לתפיסה, כיוון שעד שיטפס על הכתלים יתעכב ויוכל האדם לתופסו.

נמצאנו למדים, שלרבי יהודה הגדרת צידה - מצד הגבלת חירותו של בעל-החיים. ולחכמים - מצד זימונו לצורך האדם.

³ שם ק"א ע"ב

⁴ שם ד"ה בציפור דרור

⁵ או"ח סי' קצ"ב

ולפי זה, הצד ציפור דרור לתוך בית שחלונותיו סגורים: לחכמים - פטור, כיוון ש"נשמטת מזוית לזוית", כדפירש רש"י, ואין הכנסתה לבית עושה אותה זמינה יותר לתפיסת האדם. ולרבי יהודה - חייב, כיוון שכשרואה הציפור שכל החלונות מוגפים חשה היא ניצודה מצד הגבלת חירותה, אע"פ שאינה מקבלת את מרות האדם, ולכן חשיבא צידה.

ולפיכך פרוש רש"י על המשנה, שהוא אליבא דרבי יהודה - נכון לשיטתו, שרק בבית שיש בו חלונות הנראים לציפור אין היא ניצודה בתוכו, כיוון שאין חירותה מוגבלת, ובדומה לפירוש התוספות בסוגיית כוורת⁶ לדעת רבי יהודה, דמירי בחור גדול הנראה לדבורים ואין הן חשות ניצודות על-ידי פריסת המחצלת מלמעלה.

אולם סוגיית הגמרא אולא כחכמים, שהגדירו את הצידה מצד זימון החיה לצורכי האדם, וכדאיתא בגמרא: "השתא דאתית להכי חיה אחיה נמי ל"ק (רש"י: "מוקמי כרבנן") הא בביבר גדול הא בביבר קטן⁷. ובגמרא מבואר שיעור ביבר קטן, שהחיה ניצודה שם - "כל היכא דרהיט בתריה ומטי ליה בחד שיחיא" (רש"י: "מרוצה, שהוא שוחה לאחוזו בה"). ושיעור זה ודאי אינו אלא מצד זימונו לתפיסת האדם.

ד. מסקנות הלכתיות

הב"ח מסכם - שקי"ל כחכמים (וכן דעת רשב"ג במשנה), ולכן פטור בצידת דרור לבית סתום, כיוון שאינו מזומן לתפיסת האדם. בעוד שלרבי יהודה חייב, הואיל והגביל את חירות הציפור.

אולם יש לעיין מה דעת חכמים בצידת ציפור שאיננה דרור, לתוך בית שחלונותיו פתוחים.

ולכאורה, כל שהחלון גדול דיו ואין הציפור צריכה להתעכב במעופה החוצה דרך החלון, שוב אין היא מזומנת לאדם במה שהכניסה לבית זה, ולא דמי לצבי לחצר שעד שמטפס על הכתלים עשוי הוא להיתפס.

אלא שאם דעת חכמים במשנה כדעת רבי שמעון, דפליג בכוורת ומתיר לפרוס מחצלת אפילו בחור קטן שאינו נראה לדבורים, קשה - מדוע לא יתירו הכנסת הציפור לבית שיש בו חלון קטן, שאינו נראה לציפור דלא הווי 'פסיק רישיה' דומיא דדבורים?!

וצריך לומר, דשאני כוורת, שאין רצונו לצוד את הדבורים, ועל-ידי פריסת המחצלת לא נעשו יותר מזומנות לתפיסתו, ולכן די בזה שלא תיווצר מציאות אובייקטיבית של צידה במה שקיים נקב קטן שהדבורה יכולה לצאת דרכו. מה שאין כן הכא, שכוונתו לצוד את הציפור, בכה"ג לא מועילה העובדה שקיימת אפשרות לציפור לצאת, אלא צריך שהחלון ייראה לציפור באופן שלא תצטרך להתעכב במנוסתה.

ולכן למסקנה לא פליגי רבי יהודה וחכמים, ורק בחלון גדול הנראה לציפור, פטור: לרבי יהודה - משום דעל-ידי זה לא הוגבלה חירותה של הציפור. ולחכמים - משום שע"ז אין היא מזומנת לתפיסת האדם.

⁶ הובא לעיל פרק 2

⁷ שם קו ע"ב

4. סגירת קופסא שמצויות בה זבובים

א. חידושו של בעל התרומה

בעל התרומה חידש, שאסור לנעול תיבה שיש בתוכה זבובים אלא ייתן סכין וכדומה בין הכיסוי ובין התיבה כדי לאפשר לזבובים לצאת, דאע"פ שהזבובים הוו בעלי-חיים שאין במינן ניצוד ופטור, מכל מקום איסורא איכא.

ב. השגת הטור

הטור השיג על דברי בעל התרומה, וכתב:

וגארא ל' שאין צורך לדקדק בה, שאין הזבובים ניצודים בתיבה, שאם בא לפתוח התיבה וליטלם יברחו.

טור ס' שמו

ובט"ז מבוארת סברת הטור בהרחבה:

דאפילו אי הוזה פס"ד לענין זבובים שאין להם מקום לצאת, מכל מקום אינו אסור ממעם שלא קרוי ניצוד, כי אין ודאי שיבואו לידו, דאפשר שאחר שיפתח הכיסוי וירצה ליטלם יפרחו ולא תגיע אחת לידו.

ט"ז שם ס"ג

כלומר, אין פעולת הסגירה של התיבה מקרבת את זימונו של הזבוב לתפיסת האדם, מה שאין כן בעניין כיסוי כוורת הדבורים במחצלת:

דעל כל פנים יהיו ניצודים, דכל כוורת היא קמנה לענין זה שלא יוכלו כל הדבורים שיברחו... ואי אפשר שלא יתפוס אחת מהן, מה שאין כן בתיבה שיש בה זבובים, דאפשר שיברחו בפתחו ורוב פעמים אנו רואים שהוא כך לקמנותם של זבובים וכו'.

ט"ז שם

ומשמע, שיסוד הפטור לדעת הטור מצד הגדרת המלאכה כזימון בעל-החיים לצורכי האדם. ולכן חייב בכיסוי הכוורת במחצלת.

ג. סברת רבי אלעזר בן מהבאי ב'מקלחות ובאות'

איתא בגמרא:

הצד חגבין בשעת המל פפור (רש"י: "עיניהם מתעוררות והרי הן ניצודין ועומדין"), בשעת השרב חייב אלעזר בן מהבאי אומר: אפילו בשעת השרב, אם היו מקלחות ובאות (רש"י: "מקלחות הרבה ביחד שהן מזומנות ליקח") - פפור.

שבת ק' ע"ב

ודאי, שמצד שלילת חירות החגב שנתפס ביד האדם יש צידה, וזו דעת תנא קמא, אלא שרבי אלעזר בן מהבאי מגדיר את המלאכה מצד עשיית פעולה המקרבת את זימונו של בע"ח על-ידי האדם, וכאן הן מזומנות לאדם אף בלא שום מעשה מצידו.

נמצאנו למדים, שמה שמהווה יסוד לחיוב בפריסת מחצלת על-גבי כוורת, שא"א שלא תיתפס דבורה אחת, מהווה יסוד לפטור (או להתיר) בצידת חגבין שמקלחות ובאות⁸.

ד. השגת הבית יוסף על בעל התרומה

הבית יוסף הקשה על השגת הטור, אך השיג בעצמו על דינו של בעל התרומה:

שאני דבורים, דכוורת היא מקום שהם ניצודים והווי כמכנים אריה לגורזק שלו. אבל זכובים, דתיבה וכוורת לא הווי מקום צידתן, אפשר ולא חשיבי ניצודין עד שיתפסם בידו. בית יוסף שם

ייתכן שכוונת הבית יוסף - שכל זמן שאין הארי מוכנס לכלוכו פטור - "דאפילו תופסו, אין זו צידתו, שכשכועס משחית והולך", כיוון שטרם איבד תקווה לחירותו. אך כשהוכנס לכלוכו, שוב אין חשש שישחית, כיוון שאיבד את חירותו. וכך נאמר אף בנוגע לדבורים, מה שאין כן לגבי זכובים, שאע"פ שנסגרים בתוך קופסא, אין חירותם נשללת מצד הרגשתם והם עפים ממקום למקום.

ולפי זה נראה שדעת הבית יוסף להגדיר את המלאכה מצד שלילת חירות בעל-החיים.

אך יותר נראה לומר, שכוונתו להגדיר את המלאכה דווקא מצד זימונו לצורכי האדם, אלא שכל רצונו של האדם בצידת הארי הוא להראותו לאנשים בהיותו בכלוכו, וכך רצונו בצידת הדבורים אינו שיהיו תפוסות בידו, אלא שישוהו בכוורת ויפיקו שם דבש, נמצא, שהכוורת היא - "מקום שהם ניצודים", מה שאין כן בזכוב, שאין לו כל תועלת בהמצאות הזכוב בקופסא, ואם כן אין הגדרת הצידה של הזכוב אלא כשהיא תפוסה ביד האדם.

⁸ אבני-נזר קצא ס"ק ד בשם בנו בעל השם משמואל

⁹ ולפי"ז צ"ע מדוע פטור בפריסת מצודה בשבת, דאע"פ שאין החיה נלכדת מיד במצודה מכל מקום ודאי הוא שתלכד במצודה במהלך השבת, וכפי שחייב בפריסת המחצלת על-גבי הכוורת אע"פ שלא זימן דבורה פלונית לצודה ומכל מקום ברור לו שדבורה אחת תעלה בידו, כך צריך להתחייב בפריסת המצודה דוודאי הוא שתלכד חיה וכפי שכתבו התוספות! (שבת יז ע"ב ד"ה אלא בכדי שיצודו).

ובאמת דייק הפרי מגדים מלשון התוספות (שם ד"ה אין פורסין) שכתבו:

"אע"ג דבשבת נמי אם פירש מצודה אינו חייב חטאת שאינו יודע אם יצוד אם לאו", דמשמע שאם "ודאי שיצוד, כי יש הרבה חיות ויבואו לאכול וכד' - חייב", ואע"פ שהווי גרמא. וכן הקשה המנחת חינוך (מוסך השבת מלאכת צד):

"ואיני מביין: אפילו אם יודע שנכנס, כיוון שנכנס בעצמו בלא מעשה שלו, ודאי פטור". מכל מקום מלאכת מחשבת אסרה התורה, ולכן במלאכת צד חייב אע"פ שלא צד בידו אלא רק הביא לצידת בעל-החיים. וכן כתב האבני-נזר, והביא ראייה מ"זורה ורוח מסיעתו" - שחייב אף-על-פי שחשיב גרמא לעניין גזיקין (ס"ק צא ס"ק ב).

אלא שהאבני-נזר (קצא ס"ק ג) פוטר בפריסת מצודה דלא דמי בפריסת מחצלת על-גבי כוורת דהתם מעשה הצידה נעשה בשעת פריסת המחצלת, רק שבלקחת הדבורה איגלאי שזו הדבורה שניצודה, מה שאין כן בפריסת המצודה שהחיה טרם ניצודה כלל וממילא לא שייך לייחס את צידת החיה למעשה פריסת המצודה. ומוסף האבני-נזר שאין לומר שנחייב מצד שברי שחיה אחת מביין כל החיות ודאי תיצוד, שכפי שחייב על כל חיה שתלכד במצודה בפני עצמה ולא נאמר שכל החיות מצטרפות למעשה צידה אחד, כך גם אין לצרפן לומר שברי לי שאחת מכל החיות תיצוד אלא לכל חיה יש ספק בפני עצמה אם תיצוד בשעת פריסת המצודה ולכן פטור.

5. צידת דבר שאין במינו ניצוד

א. מחלוקת התנאים

מצאנו שתי מחלוקות תנאים אם חייב על צידת דבר שאין במינו ניצוד:

1. "תנו רבנן: הצד חגבין, גיזין [רש"י: מין חגב טהור הוא ונאכלים]", צרעין ויתושין בשבת - חייב, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: כל שבמינו ניצוד - חייב, וכל שאין במינו ניצוד - פטור"¹⁰.

2. "תניא: הצד פרעוש בשבת: רבי אליעזר מחייב ורבי יהושע פוטר". ובגמרא מבואר: "מר סבר (רבי אליעזר) דבר שאין במינו ניצוד - חייב. ומר סבר (רבי יהושע) - פטור"¹¹.

אם כן מבואר, שצרעות, יתושים ופרעושים נחשבים כדבר שאין במינו ניצוד, ובביצה¹² מבואר, שאף דבורה אין במינה ניצוד.

הרמב"ם הרחיב את המושג של "אין במינו ניצוד" אף ל"חגבין ולגיזין", וז"ל:

הצד דבר שאין במינו צידה כגון חגבין הגזן, צרעין, ויתושין ופרעושין וכיו"ב הרי זה פטור.

הלכות שבת פרק י הלכה כד

ובגרסה מדויקת ברמב"ם הנוסח הוא: "...כגון: חגבין חזיזין וכו'". ובקורבן העדה¹³ בירושלמי מבואר, שזיזין "הן מין תולעים", ופירש עוד - שגיזין הן "מין דבורין וצרעין" (וכן פירש הר"ח¹⁴ - "גיזין - והן ממיני הדבורים").

ב. הפטור ב'שאר שקצים ורמשים' לרשי ולתוס' רי"ד

תנן:

שמונה שקצים האמורים בתורה הצדן והחובל בהן - חייב. ושאר שקצים ורמשים... הצדן לצורך - חייב, שלא לצורך - פטור.

שבת קז ע"א

ופירש רש"י:

ח' שקצים... בצדן חייב שבמינו ניצוד... ושאר שקצים ורמשים... שלא לצורך פטור דאין במינו ניצוד והויא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ורבי שמעון היא.

רשי שם

¹⁰ שבת קז ע"ב

¹¹ שבת קז ע"ב

¹² דף לו ע"ב

¹³ דף עד ע"א

¹⁴ בש"ס דידן דף קז ע"א

וכן פירש התוס'–רי"ד, שיסוד הפטור בצידת שאר שקצים ורמשים מצד שאין במינו ניצוד, ואזי רק אם צדן לצורך חשיב מלאכה הצריכה לגופה, אך כל שצדן שלא לצורך הווי מלאכה שאין צריכה לגופה ופטור.

וכתב האבני נזר¹⁵, שלפי זה בשמונה שרצים צריך לומר שחיובו בצידתן אף שלא לצורך, משום שדעתו בטילה אצל כל העולם, הנוהג לצודם לצורך עורם, ולכן לא אמרין דהווי מלאכה שאינה צריכה לגופה.

ולכאורה פשט המשנה, שלא חילקה בשמונה שרצים בין לצורך לבין שלא לצורך מוכיח כמותם. ולפי זה לדעת רבי יהודה, המחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה, חייב אף בדבר שאין במינו ניצוד.

ג. הפטור לשיטת הרמב"ם, התוספות והר"ן

כל המשנה המוכחת לעיל מדברת בדבר שבמינו ניצוד, אלא ששמונה שרצים בדרך כלל ניצודים לצורך עורם, ולכן לא פרטה המשנה "שלא לצורך". אבל שאר שקצים ורמשים ניצודים גם כדי למנוע מהם מלהזיק, ולכן פרטה המשנה, שאם צדן שלא לצורך פטור. ובגמרא¹⁶ מבואר, שזה אליבא דרבי שמעון, דפטר במלאכה שאינה צריכה לגופה.

אולם הצד דבר שאין במינו ניצוד פטור אף לרבי יהודה, המחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה, ואפילו צדו לצורך – פטור.

האבני נזר¹⁷ מביא ראיות לשיטתם:

א. בתוספתא נאמר: "הצד זבובין ויתושין חייב ורבי יהודה פוטר"¹⁸. וכן בירושלמי: "הצד זיוין, זבובין הגזין, יתושין חייב, ורבי יהודה פוטר, וכן היה רבי יהודה אומר: אין חייבין אלא על דבר שדרכו ליצוד"¹⁹.

ומוכח, שאין טעם הפטור בצידת דבר שאין במינו ניצוד משום דהווי מלאכה שאינה צריכה לגופה, שהרי רבי יהודה מחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה. אלא ודאי שיסוד הפטור שונה.

ב. הגמרא בביצה העמידה את איסור פריסת מחצלת ע"ג הכוורת כרבי יהודה. וכוונת הברייתא – "ובלבד שלא יעשנו כמצודה", שאין לדבורה אפשרות לצאת. ושואלת הגמרא: "פשיטא שאסור לצוד בשבת וכיום טוב?!" ומתרת: "מה הוא דתימא במינו ניצוד אסור שלא במינו ניצוד מותר, קמ"ל"²⁰.

ומוכח, שאפילו לרבי יהודה, שמחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה, מכל מקום כל שאין במינו ניצוד פטור וס"ל דמותר אף מדרבנן.

ג. אף הרמב"ם, הפוסק כרבי יהודה במלאכה שאינה צריכה לגופה, פסק שפטור בצידת דבר "שאינו במינו צידה". ומוכח שטעם הפטור שונה.

¹⁵ או"ח סי' קפט סק"ד

¹⁶ דף קז ע"ב

¹⁷ שם סק"ד

¹⁸ שבת פי"ג ה"ד

¹⁹ שבת פי"ג ה"א

²⁰ דף לו ע"ב

ד. טעם הפטור בדבר שאין במינו ניצוד

ונראה לי, דהיינו מעמא דדבר שאין במינו ניצוד פטור, דשניא מלאכת צידה משאר מלאכות, שיש בהן שינוי בדבר שנעשה בו מלאכה, ואפילו הוצאה מרשות לרשות - משנתנה כמה שהוא ברשות אחר. אבל צידה - אין שום שינוי בנוף החיה, רק אצל האדם שנעשה ברשותו, ועל כן דבר שבמינו ניצוד לצורך גופו חשיב ברשותו, שיש לו דבר מה. אבל דבר שאין במינו ניצוד - משום שאין בהן תועלת כלל, אין לו כלום אף לאחר שניצוד, כגון - הצד זבובין שאין בהם צורך.

נמצא, שלא חשיב ברשותו, רק שמציל עצמו שלא יזקו לו על כן הוא צדן, אבל לא נחשב שיש לו דבר מה, על כן לא חשיב מלאכה כלל.

וכי ס"ל לרבי יהודה מלאכה שאין צריכה לגופה חייב - היכי דהמלאכה הווי מלאכה אף בלא הצורך, והצורך רק כי היכי דליהווי מלאכת מחשבת, הווי מלאכת מחשבת אף בצורך שאינו מגופה.

אבל בצידה - בלא התועלת לא הווי מלאכה כלל, כי אינו מועיל התועלת שלא יזקו.

אבני נזר קפ"ט ס"ק ז

כלומר, הגדרת צידה היא מצד זימונו לצורכי האדם ולא מצד הגבלת חירות בעל-החיים, ובזה מיושבת הקושיה על הרמב"ם, שאע"פ שפסק כרבי יהודה במלאכה שאינה צריכה לגופה דחייב, מכל מקום התיר לצוד נחשים וכיו"ב - "והוא שיתכוון להינצל מנשיכתן"²¹, דאע"פ שה"ח שבמינו ניצוד, מכל מקום, כיוון שכל כוונתו אינו אלא שלא יהיו ברשותו כדי להינצל מנשיכתן, הרי שהעובדה שהם בכל זאת היו ברשותו אינה נחשבת כמעשה המלאכה כלל. ולא דמי לחופר גומא ואינו צריך אלא לעפרה, שם על כל פנים נעשה מעשה המלאכה בבניין הכתלים של הגומא.

ודומה מלאכת צידה במוכן זה למלאכת מכה בפטיש שהביא המג"א בשם המ"מ:

נראה שכל שאין מתכוון אין ראוי לומר פס"ד ולחייב, מפני שכשהוא מתכוון עושה מלאכה, וכשאינו מתכוון אין בו מלאכה כלל, שהרי אינו רוצה לעשות ממנו כלל.

מג"א סי' שח ס"ק לו

וכך במלאכת צידה, כשחסרה הכוונה לזימון בעל-החיים לצורך השימוש בו נעקרת ממנה שם המלאכה - ופטור.

וייתכן, שאפילו יצוד זבוכים להאכיל לתרנגולים או לגוי, גם כן יהיה פטור, דאע"פ שצד לצורך, מכל מקום אין הדרך לצוד זבוכים, וחשוכה צידתו כצידה כלאחר יד דפטור.

וטעם הפטור של צידת חגבים לרמב"ם - משום "שאין אדם טורח לצודן"²² אע"פ שראויים לאכילה. וכן דבורים, דמבואר לעיל דחשיבי אין במינו ניצוד, טעם הדבר - "דאף שהם לצורך דבש מכל מקום אין במינו ניצוד, שעל כרחו צריך להניחן לצאת בימות החמה על פני השדה למצוץ מזרעים, על כן אין דרך לצודן לצורך"²³.

²¹ פרק י הלכה כה

²² אבני"ז שם

²³ אבני"ז שם

ה. יישוב קושייית האבני נזר על רשי

נמצאנו למדים, שיש מחלוקת תנאים בדבר שאין במינו ניצוד, התלויה במחלוקת בהגדרת מלאכת צידה:

לרבי יהושע ולרבי יהודה (חכמים כברייטא²⁴) פטור, דגדר מלאכת צידה מצד זימון בעל-החיים לצורכי האדם.

ולרבי אליעזר ולרבי מאיר - חייב, דאע"פ שאין צידת בעל-חיים אלו נחשבת כאילו הם ברשותו, וכדביאר האבני נזר, מכל מקום חירותן הוגבלה על-ידי צידתן, וזהו יסוד החיוב במלאכת צידה.

אלא שלפי האמור לעיל ישנה סתירה בדעת רבי יהודה, שבסעיף 3 ביארנו בדעתו, שמלאכת צידה נאסרה מצד הגבלת חירותו של בעל-החיים, ולכן פטור בצידת צבי לחצר, משום שהצבי עוד לא התיימש מלברוח, כיוון שהחצר פתוחה מלמעלה והצבי יכול לטפס על הכתלים.

ולכן פירש רש"י בדעת רבי יהודה כמשנה, שטעם הפטור בצידת ציפור דרוור לבית אינו משום שנשמטת מידי האדם וקשה לו לתופסה, וזוהי סברת חכמים, אלא משום שיוצאת לה דרך החלונות ולא הוגבלה חירותה. וכאן הלא מבואר הפטור בצידת בעלי-חיים שאין במינן ניצוד - משום שלא חשיב כאילו הווי ברשות האדם, אע"פ שהוגבלה חירותו!

ולולא דמסתפינא הוא אמינא, שזהו טעמו של רש"י שפירש משנה דח' שרצים - מצד דהווי שאר שקצים ורמשים דבר שאין במינן ניצוד, ויסוד הפטור הוא משום מלאכה שאינה צריכה לגופה. אך לרבי יהודה, יתחייב, אע"פ ששאר שקצים ורמשים הווי דבר שאין במינן ניצוד, כיוון שלרבי יהודה גדר צידה הוא בהגבלת חירות בעל-החיים, ואם כן מה לי אם צדו לצורך שימוש בבעלי-חיים, מה לי שצדו להסיר נוק, מכל מקום מגביל את חירותו לצורך כלשהו.

ומה שהקשה האבני נזר מהתוספתא - צריך לומר, לפרש"י, דהווא משבשתא, וצ"ע.

6. צידת אווזים ותרנגולים

א. הגדרת מחוסר צידה

תנן:

...וזה הכלל: כל המחוסר צידה אסור ושאינו מחוסר צידה מותר.

ובגמרא:

היכי דמי מחוסר צידה?... כל שאומר הבא מצודה ונצודנו.

שבת כד ע"א

ופרש"י: "כלומר, שצריך לבקש תחבולות לתופסו". וזהו השיעור של ביבר גדול לעיל, אלא שרב אשי הגדיר באופן אחר - "כל היכא דרהיט אבתריה ומטי לה בחד שיחיא ביבר קטן ואידך ביבר גדול".

מ"מ המשותף לכל ההגדרות הוא מצד זימון בעל-החיים לאדם, שבכביד קטן אין צריך להתאמץ כדי לתפוס את בעל-החיים בידיו, ולכן מותר לתפוס בעל-חיים המצוי שם מעיו"ט, והוא הדין כשאינו צריך לומר - "הבא מצודה", אלא אפשר לתפוס את בעל-החיים בלא תחבולות.

ב. טעם ההיתר מדאורייתא לצידת אווזים ותרנגולים

מקשה הגמרא:

והא אווזין ותרנגולין שאימרי: "הבא מצודה ונצודנו" ותניא: הצד אווזין ותרנגולין ויוני הרסאות פטור!

ומתרצת הגמרא שני תירוצים:

אמר רבה בר רב הונא אמר שמואל: הללו באין לכלובן בערב ומוזנותן עלך. (רש"י: הילכך כבהמה הן וחשיבי מוזמן). רב מרי אמר: ...והני לא עבידי לרבו.

ביצה שם

ומבואר, שבכלובם אין הם נשמטים מהאדם אלא רק בהיותם מחוץ לכלובם. ולכאורה, לשני התירוצים, לא מוכן כיצד היותם מוזמנים בכלובם מתיר לצוד את התרנגולים ואת האווזים (מדאורייתא) אף כשאינם בכלובם, והם בורחים מהאדם הרודף אחריהם, והרי אין הם מוזמנים אז לאדם ועל-ידי תפיסתם נשללת חירותם? ! אלא ע"כ צ"ל, שכיוון שבערב, כשיחזור לכלובם, יהיו מוזמנים לאדם, ממילא אף עכשיו נחשב הדבר כמוזמנים וכאינם מחוסרי צידה, אע"פ שכפועל צריך לרדוף אחריהם כעת.

ואם כן מוכח מגמרא זו, שצידה מוגדרת מצד זימון בעל-החיים לצורכי האדם.

ג. ביאור מחלוקת האמוראים

ואולי נאמר, שנחלקו בזה האמוראים לעיל, דמ"ד דמוזנותן עליך" ס"ל שצידה נאסרה מצד שלילת החירות של בעל-החיים, אולם באווזים ובתרנגולים שאינם יודעים להשיג מזונם לבד, נמצא שכבר איבדו את החירות שלהם בכך שתלויים בפרנסת בעליהם, ואע"פ שכעת בורחים מפניו אין הם מרגישים בלכידתם כאילו נשללה חירותם. ומ"ד "דלא עבידי לרבו" בכלובם סובר, שהצידה נאסרה מצד זימון של בעה"ח לצורכי האדם, אף שממילא היה תופסם בכלובם. ואם כן - "מה לי הכא, מה לי התם".

ואם כן, אם נאמר שכזה תלויה המחלוקת - אין הכרעה בש"ס ובפוסקים. ועיין בשער הציון²⁵ שמביא מחלוקת ראשונים - כאיזה טעם קיי"ל.

7. סיכום ביניים

העולה מכל הסעיפים לעיל, שלהלכה מוגדרת הצידה מצד זימון בעל-החיים לצורכי האדם. ואע"פ שרבי יהודה חולק וסובר שצידה שאיסור צידה הוא מצד שלילת חירות בעל-החיים, מכל מקום להלכה נקטינן כחכמים ולכן:

א. מותר לפרוס מחצלת על-גבי כוורת של דבורים, אע"פ שהנקב קטן ואיננו נראה לדבורים.²⁶

ב. הצד צבי לתוך חצר, גינה וביכרים הקטנים, חייב.²⁷

ג. הצד ציפור דרור לבית פטור אע"פ שכל החלונות סתומים, כיוון שהציפור יכולה להישמט מזווית לזווית.²⁸

ד. יש מקילים לסגור תיבה קטנה שזבוכים מצויים בה, כיוון שבורחים בשעה שפותח את התיבה וחשיב מחוסר צידה.²⁹

ה. הצד דבר שאין במינו ניצוד, פטור אע"פ שצדו לצורך.³⁰

ולפי"ז - אין בהנחת קופסא על-גבי צב, על מנת לשומרו עד מוצאי שבת שלא יברח משום צידה, כיוון שאף עכשיו מזומן הצב לאדם, אלא שאסור לו לטלטל את הצב בשבת וביום טוב. וכן כתב ה'שמירת שבת כהלכתה'³¹ בשם הגרש"ז זצ"ל. אלא שהוא בא להתיר מצד שאין דרך לצוד נמלה או צב, כיוון שאין צריך לרדוף אחריהם, מה שאין כן בבעלי-חיים שדרך לצודם, אע"פ שכעת הם חולים או זקנים, ומזומנים לאדם בלא טורח, מכל מקום אסור מדרבנן.

אלא שאנו גיווכת, שבחלק מהסוגיות הכריעו הפוסקים באופן שממנו עולה, שמלאכת צידה מוגדרת דווקא מצד הגבלת חירות בעלי-החיים, ולפי זה שוב אין מקום להתיר.

8. מחלוקת התוס' יוט והמגא בעמד הראשון והלך לו

א. עמד הראשון והלך לו

תנן:

ישב הראשון על הפתח ומלאהו ובא השני וישב בצידו אע"פ שעמד הראשון והלך לו, הראשון חייב והשני פטור וכו'.

שבת ק"ז ע"ב

²⁶ סי' שטז ס"ד וס"ק יח במשנה ברורה

²⁷ שם ס"א ובמשנה ברורה ס"ק ד

²⁸ שם ס"ק א

²⁹ ס"ג ברמ"א וס"ק טז במשנה ברורה

³⁰ שם ס"ג וס"ק יב במשנה ברורה

³¹ פרק כז הערה קמה

וכתב התוס' יו"ט:

שהלך [הראשון] לתוך הבית דאלת"ה היאך אפשר שהשני ימלא את מקומו של ראשון מבלי שתתחילה המקום פנוי מאין יושב ואז הצבי אינו ניצוד ונמצא כשהשני חוזר וממלא הפתח הוא צודו וחייב.

תוס' יו"ט שבת פרק יג משנה ז

והקשה המג"א:

והימה דאמו מי שיש לו תרנגולת בתוך ביתו ונפתחה הפתח יהא אסור לפותחו? ! אלא ע"כ כיוון שהוא ניצוד כבר שרי, הכי נמי כן וכו'.

מנ"א סי' שמו ס"ק יא

ב. ביאור המחלוקת

ייתכן, שנחלקו בשאלה - האם צידה נאסרה מצד זימון בעל-החיים לצורכי האדם, ואם כן אין בגילוי הפתח לזמן קצר משום איבוד זימונו של הצבי, שכן השני עומד בצד הפתח ומיד יסתום אותו בגופו, ואין בזמן קצר כזה בכדי לאפשר לצבי לברוח החוצה. וכן היא דעת המג"א שכתב, שכיוון שהוא ניצוד כבר - מותר לחזור ולסתום את הפתח דאינו מוסיף בזימון בעל-החיים לאדם.

או שמא צידה נאסרה מצד שלילת חירותו של בעל-החיים, וככה"ג, ברגע שהפתח נגלה לעיני הצבי חוזרת אליו הרגשת החירות ברצותו לנוס מיד דרך הפתח, וממילא, בסתימת הפתח, ואפילו בזמן קצר אחר גילוי, יש משום שלילת החירות מחדש, וחייב. וע"כ צ"ל, שהראשון נכנס לתוך הפתח באופן שהפתח לא נתגלה (ועיין אוקימתא אחרת ברש"ש).

ג. הלכה למעשה

הרש"ש³² והאליה רבה³³ הוכיחו כתוס' יו"ט מהתוספתא: "הצד צבי בחצר שיש לה שני פתחים פטור. נעל הראשון את הפתח, בא שני ונעל את הפתח - השני חייב והראשון פטור. חזר הראשון ופתח ונעל - הראשון חייב על צידה שניה"³⁴.

וכן פסק המשנה ברורה³⁵ כצידורו של התוס' יו"ט. ועל-פי זה כתב:

ולפי זה יש להזהר מאוד, באם קנה עוף קודם השבת ועריץ לא הורגל העוף בהבית, ואירע שנכנס בשבת לתוך הכלוב שלו - שלא לסתום את דלת הכלוב, דכזה נחשב צידה גמורה וכו'...

ביאור הלכה סע' ה ד"ה ונעל אחר

³² דף קו ע"ב

³³ סי' שטז ס"ק טז

³⁴ ריש פרק יג

³⁵ שם ס"ק כה

ומסכם :

על כן כדי להינצל מחלול שבת, ראוי להזהר בשקונה עוף מחדש קודם השבת והבית קצר דממא ליה בחד שיחיא, יהיה קשור אצלו עד אחר השבת.

שם ד"ה הלך לו

אם כן משמע, שהכריעו כל אותם פוסקים שגדר צידה הוא מצד הגבלת חירות בעל-החיים.

9. דעת המהרי"ט צהלון

האליה רבה הביא שתי הלכות מחודשות בשם המהרי"ט צהלון³⁶ :

א.

ראה צבי ואמר לו "תא ניא, תא ניא" ולא עשה בו מעשה ולא הכניסו למקום המשתמר ובא וישב שם עד הערב, אין כאן בית מחוש כיוון שלא נגע בו.

אליה רבה שם ס"ק ו.

למרות שאותו אדם קירב את זימונו של הצבי לצרכיו, בכך שקרא לו עד שבא אליו, ועל-ידי זה יכול היה לתופסו במוצאי שבת, בכל זאת פטור, ואולי אפילו איסור אין כאן, כיוון שלא הגביל את חירותו של הצבי אלא קרא לו עד שבא אליו מעצמו, "ולא הכניסו למקום המשתמר".

ב.

כשבורח הצרעם מהכוורת ויושב במקום קרוב, לוקחין מטה אחד ומושחין אותו במי לימון³⁷ ומניחין אותו כנגדן ומדברין להן דברים טובים עד שמתקבצין כולן במטה ולוקחים המטה ומכניסין לכוורת, ואפילו ישראל אפשר דשרי בשבת, דמה שמדבר להן אינו צידה, כיוון שאינו חובשן ולא נותן בשבת דבק או שום דבר כדי שלא יכרחו, אלא עדיין יכולים לברוח.

אליה רבה שם ס"ק יב

שוב מוכת, שגדר צידה אינו מצד זימון בעל-החיים לאדם, שהרי על-ידי פיתוי הצרעות - אין לך זימון גדול מזה במה שמכניסין אחר כך לכוורת, אלא מוכת, שגדר צידה הוא מצד הגבלת חירות הצרעות, וכאן, שאינו מגבילן אלא רק מפתה אותן "בדברים טובים" ולא מחזיקן בכוח - אין בזה איסור צידה.

³⁶ סימן רמ"ה

³⁷ על-פי השע"ת ס"ק ג

10. הכנסת צבי לחצר בעלת שני פתחים

הביה"ל מחלק בין הכנסת צבי לחצר בעלת שני פתחים, שאף-על-פי שפטור מכל מקום אסור, לבין כיסוי כוורת הדבורים שיש בה חור גדול דשרי, אע"פ שמתכוון לצוד:

שהדבורים היו שם מכבר, וכיוון דגם עתה הם יכולים לצאת לא עשה כלום, מה שאין כן הבא, דמקדם היו בחוץ והוא הכניסן בידיים לפניו וכעץ צידה הוא.

בביה"ל סע' א ר"ה שהם נצודים

אילו הצידה היתה מוגדרת כזימון בעל-החיים לאדם, הרי שאף את הכנסת הצבי היה צריך להתיר, כיוון שיכול לברוח בקלות דרך הפתח השני, וכפי שהותר כיסוי הכוורת, כיוון שהדבורים יכולות לפרוח דרך הנקב הנראה לעיניהם.

אלא ע"כ צ"ל שהביה"ל תפס את גדר הצידה - מצד הגבלת חירותו של בעל-החיים, שאע"פ שאובייקטיבית יכול הצבי לברוח, מכל מקום עצם הכנסתו למקום המוקף במחיצות נותן לו תחושה של הגבלת חירותו. מה שאין כן בכיסוי הכוורת, שאין הדבורה חשה שחירותה הוגבלה, כיוון שאף קודם לכן היתה בין מחיצות הכוורת ואף עתה יכולה לברוח דרך החור. ולכן הותר לכסות את הכוורת במחצלת אף-על-פי שכוונתו לצוד, שהרי על-ידי מעשה זה לא הגביל את חירות הדבורים כלל.

11. סיכום

מדברי הפוסקים שהובאו בסעיפים 8-10 עולה כי חלק גדול מהפוסקים הכריעו שהגדרת מלאכת צידה היא מצד הגבלת חירותו של בעל-החיים, ולפיכך:

א. חיה שניצודה לתוך בית ופתח אדם את הפתח - אסור לו לסוגרו, אע"פ שבזמן הקצר של פתיחת הדלת לא היתה החיה יכולה לברוח, אלא אם כן יקפיד לסתום תוך כדי פתיחת הדלת את הפתח בגופו.

ב. מותר לפתוח בעל-חיים להיכנס לתוך רשותו הפרטית של אדם, אע"פ שעל-ידי כך הם נעשים מזומנים לצורכו במוצאי שבת, ובתנאי שאינו כולא אותם או אוחזם בכוח.

ג. אסור לרדוף אחר בעל-חיים כדי שיכנס לחצר מוקפת מחיצות, אע"פ שיש לה פתח שיכולה לצאת דרכו, כיוון שעל-ידי זה מוגבלת חירותו של בעל-החיים, אע"פ שאין היא מזומנת בזה לאדם יותר מאילו היתה בחוץ.

ולפי-זה, אין מקום להתיר הנחת קופסא על-גבי צב בשבת, כיוון שבזה ודאי מגביל את חירותו, אע"פ שלא הוסיף דבר מצד זימונו לצורכי האדם, שהרי אף קודם היה מהלך לפניו.